

Д. ЗАДИХАЙЛО

завідувач кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, доцент

УДК 346.22:332.021

Економічна влада в контексті правового регулювання господарських відносин

Стаття присвячена з'ясуванню феномену економічна влада, що є важливою формою функціонування економічних відносин, а також чинником ефективності реалізації державою економічної політики, встановлення та забезпечення нею правового господарського порядку.

У статті надані авторські визначення правового господарського порядку, економічної влади та її видів, економічного народовладдя. Розглянуті проблеми модернізації законодавства України про холдингові відносини.

Ключові слова: правовий господарський порядок, економічна влада, економічне народовладдя, холдингова компанія.

Актуальність проблеми. Аксиоматичним положенням є визнання наявності тісного зв'язку, що існує між системою економічних відносин та системою їх правового, і зокрема господарсько-правового, забезпечення.

Слід зазначити, що питання економічної влади як феномену функціонування економічних відносин в економічній теорії розглядається здебільшого

лише в контексті монополізації ринків окремих товарів та послуг. Суб'єктами такої економічної влади передусім вбачаються саме господарські організації, що за рахунок концентрації капіталу в тих чи інших правових формах набувають відповідних владних властивостей у взаємовідносинах із своїми контрагентами. Разом з тим, як уявляється, владні відносини пронизують

ую систему функціонування економічних відносин, визначаючи їх форми, спрямування та результативність, а їх суб'єктами можуть виступати держава, органи місцевого самоврядування, Український народ, працівники, споживачі, володільці прав та об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Отже, феномен економічної влади, масштаб і алгоритми його впливу на параметри функціонування національної та світової економічних систем слід визнати актуальною науковою проблемою, що має, зокрема, суттєве значення для розбудови конституційного та господарсько-правового забезпечення відносин у сфері господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічної влади як різновиду суспільної влади зачіпались у роботах, присвячених кратології, зокрема В. В. Желтовим [1], а також у працях Ф. І. Шамхалова [2], присвячених проблематиці державного управління.

Слід, однак, визнати, що проблематика економічної влади особливо в її господарсько- та конституційно-правових аспектах не дістала належної уваги в науковій літературі відповідної галузевої приналежності.

Метою статті є спроба сформувати базовий понятійний апарат, що дозволить би інструментально підійти до розробки такого суспільно-правового феномену, як економічна влада та її систематики у зв'язку з базовими категоріями господарського права – правовий господарський порядок та економічна політика держави.

Виклад основного матеріалу. Традиційно управлінський підхід щодо проблеми здійснення впливу держави

на економічні процеси з визначеною господарською метою, як правило, полягає в оптимізації елементів саме господарського механізму держави, а точніше – систематики організаційно-господарських відносин. Ця систематика складається із визначеного арсеналу господарсько-правових засобів державного регулювання господарської діяльності, серед яких зазвичай відбираються найбільш ефективні, а також із заходів оптимізації структури суб'єктів організаційно-господарських повноважень і забезпечення їх компетенції відповідно до обраних засобів державного регулювання, що їх передбачено застосувати.

Як уявляється, більш масштабний підхід, що дозволяє впливати на ширше коло чинників економічного життя суспільства, визначається категорією правовий господарський порядок, що охоплює не тільки статистику, а й динаміку системи господарських відносин, їх нормативно-правовий аспект і аспект фактичної реалізації. Перехід до більш масштабного об'єкта державного та суспільного впливу логічно дозволяє сподіватися на ґрунтовніші його результати.

Адже правовий господарський порядок можна визначити через правовий режим забезпечення організації і функціонування системи господарських правовідносин та відносин, пов'язаних із формуванням господарсько-правової політики, що базуються на положеннях конституційного економічного порядку й спрямовані на гармонізацію суспільних інтересів у сфері господарювання. У свою чергу, систематика суспільних відносин правового господарського порядку складається з:

– підсистеми, встановленої законодавством та міжнародними зобов'язаннями України правових режимів господарювання, що забезпечують здійснення господарської діяльності в межах відповідних ринків, галузей, секторів, кластерів, видів виробництв та національної економіки в цілому;

– підсистеми правовідносин щодо забезпечення законності у сфері господарювання через запровадження механізмів господарсько-правової відповідальності її суб'єктів, механізмів попередження відповідних правопорушень, а також механізмів протидії тінізації та криміналізації господарської діяльності;

– підсистеми правовідносин функціонування зворотного зв'язку від суб'єктів господарювання та їх об'єднань до держави щодо формування, корекції та реалізації державної економічної політики і окремих її напрямів, зокрема, через визначення змісту господарсько-правової політики в частині удосконалення існуючих правових режимів господарювання та механізмів забезпечення законності у сфері господарських відносин.

Разом з тим хронічний характер проблем, що накопичились у сфері економічної життєдіяльності суспільства, може потребувати розширення, зміни навіть цієї масштабної парадигми. У цьому випадку як масштаб, достатній для вирішення проблем модернізації національної економіки, має бути розглянута, узята в системно-структурному контексті саме економічна система суспільства – система відносин суспільного виробництва. Адже в її межах виникає можливість, зокрема, засобами правового регулювання впливати не стільки на практичну виробничу діяль-

ність суб'єктів господарювання, скільки на макроекономічні процеси, якісні характеристики стану та використання факторів виробництва, ефективність їх поєднання в ринковому економічному механізмі, на ступінь резистентності національної економічної системи до викликів глобалізації та загроз сучасного етапу розвитку людства.

У той же час слід зазначити, що економічна система сировинно-напівфабрикатного типу з окремими оазисами конкурентоздатного машинобудування, що склалась в Україні, містить у собі потужний інерційний механізм власного самозбереження у вигляді комплексу домінуючих суспільних інтересів, що кінець-кінцем і зводить нанівець окремі реформи, будь то в інвестиційній або інноваційній сфері, у сфері підтримки малого бізнесу або в сільському господарстві, електроенергетиці тощо. Тобто вирішення проблеми ефективності економічного базису суспільства вимагає його дослідження на рівні соціології суспільно-економічних відносин, функціонування економічної системи суспільства як такої.

Відносно новим феноменом економічного життя країни, що потребує доктринально-правового узагальнення, є виникнення у сфері господарювання форм надзвичайної концентрації економічної влади в національній економічній системі, відповідно до якої фактично не існує правових засобів її правової кваліфікації та суспільно-правової оцінки. Слід зазначити, що в цілому процес концентрації капіталу є об'єктивним результатом глобалізації і об'єктивною вимогою конкурентоздатності в міжнародній конкурентній боротьбі щодо

можливостей бути її учасниками в технологічному, ресурсному та інших аспектах. Тому сам по собі процес концентрації капіталу з боку національних суб'єктів господарювання має стати об'єктом державної економічної політики, адже мова йде про суспільно-прийнятні форми концентрації та правову визначеність їх критеріїв, що є завданням законодавства України про економічну конкуренцію та справою Антимонопольного комітету України. Інша справа – такий тип концентрації капіталу, що з набуттям визначених якісних властивостей створює загрози не стільки монополізації окремих ринків товарів та послуг, скільки за параметрами набутої економічної влади загрожує конвертацією останньої у владу політичну. У цьому випадку необхідно говорити про перехід кількісних параметрів капіталізації активів суб'єкта концентрації капіталу в його економічному, хоча і владному контексті у якість квазісуб'єкта, але вже політичних відносин.

Особливу проблему для правової політики держави становить і така форма концентрації активів, за якої відбувається їх об'єднання в єдину керовану і контрольовану з одного центру структуру, що утворює замкнений на виробництві кінцевого експортного продукту цілісний і відносно автономний сегмент національної економіки. Певною мірою мова йде про загрозу дезінтеграції національної економіки на окремі сегменти. У разі продажу прав на таким чином організовані активи іноземним ТНК існує загроза перетворення національної економіки на певну сукупність колоніальних за характером економічних анклавів, стратегія розвитку яких

визначатиметься виключно із-за кордону. За такою схемою відбувається монополізація цілих галузей та сфер виробництва товарів та послуг, зокрема, в металургійному, хімічному комплексах, тепловій електроенергетиці, в цивільній авіації, нафтопереробній галузі тощо.

Сучасні об'єднання підприємств холдингового типу, що за ступенем консолідації активів, кількісними та якісними показниками їх питомої ваги в масштабі економіки України як такої утворені, структуровані та консолідовані в формах, що імперативно майже не врегульовані чинним законодавством України. Створення подібних груп у сфері господарювання ґрунтується на використанні диспозитивності правового регулювання відносин організації господарської діяльності такої форми.

Правовий механізм державного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання містить суттєві недоліки, по-перше, щодо явно низьких вартісних параметрів активів учасників концентрації, що не становлять в такому вигляді загрози економічній конкуренції, а по-друге, вкрай оціночні підстави для видачі дозволів на концентрацію суб'єкта господарювання як виняток із загального правила.

Отже, постає питання про суспільно-політичну затребуваність юридичної кваліфікації форм існування феномену економічна влада. Так, економічну владу як феномен функціонування господарських відносин можна визначити як базовий тип суспільної влади, який виникає та реалізується в межах економічної системи у відносинах між її суб'єктами, яким властивий особливий за характером, змістом та інтенсивністю

вольовий вплив на економічну поведінку контрагентів, на порядок функціонування економічних інститутів з метою використання належних їм переваг для забезпечення власних інтересів.

Слід наголосити на тому, що завдання господарсько-правової політики держави в цьому контексті полягає у формуванні правового господарського порядку на засадах контролю, розподілу, балансування та гармонізації приватних економічних владних відносин у сфері господарювання з метою забезпечення економічного народовладдя.

У свою чергу, економічну владу, як уявляється можна класифікувати на такі типи:

- а) за колом суб'єктів – на одноособову та сукупну (консолідовану та стихійну);
- б) за типом економічного активу – на фінансову, ресурсну, виробничу, інфраструктурну, технологічну тощо;
- в) за характером інтересів, що переслідуються, – на приватну та публічну;
- г) за масштабом впливу – на мікротамакroeкономічну.

Так, зокрема, приватна макроекономічна влада може бути визначена як різновид суспільної економічної влади макроекономічного рівня функціонування економічної системи ринкового типу, що виявляє себе в процесі концентрації економічних активів у визначених законодавством організаційно-правових формах, коли господарська організація за рахунок створення ринкових переваг отримує можливості суттєво впливати на економічну поведінку контрагентів, інших суб'єктів економічної системи, на стан макроекономічної рівноваги з метою реалізації власної стратегії розвитку, в тому числі й через

конфлікт з іншими носіями економічної влади.

Сфера реалізації приватної макроекономічної влади, у свою чергу, може бути розподілена на такі групи: між суб'єктами господарювання; між суб'єктами господарювання та власниками активів, що залучаються до майнової основи господарювання; між суб'єктами господарювання та найманими працівниками; між суб'єктами господарювання та споживачами товарів та послуг.

Державна макроекономічна влада полягає в імперативному порядку використання нею власних суверенних прав в економічній сфері, зокрема шляхом:

- встановлення нормативно-правового забезпечення відносин господарювання;
- здійснення державного регулювання відносин у сфері господарювання;
- встановлення порядку реалізації бюджетно-податкових відносин у сфері господарювання;
- встановлення порядку використання належних державі економічних активів;
- забезпечення діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки;
- встановлення відносин державно-приватного партнерства з недержавними суб'єктами господарювання.

Отже, розподіл економічної влади між суб'єктами економічних відносин має стати сутністю економічної політики держави, однією з її економічних функцій, що мають забезпечувати конституційний економічний порядок, економічну багатоманітність та конкурентність, економічне народовладдя та су-

веренітет держави. Контроль, розподіл та балансування економічної влади між основними її носіями в усіх найважливіших сегментах національної економічної системи мають здійснюватись державою шляхом створення механізму їх взаємодії в режимі стримувань та противаг [3].

Система розподілу економічної влади повинна ґрунтуватись, по-перше, на механізмах розподілу між політичною, економічною та інформаційною владами; по-друге, на механізмах розподілу економічної влади в межах самої економічної системи, а саме: а) між публічними та приватними макроекономічними владами; б) між приватними макроекономічними владами; в) між приватними макроекономічними владами самих суб'єктів господарювання.

Кінцевою метою розподілу суспільної економічної влади має стати досягнення економічного народовладдя як правової цінності, принципу та мети господарсько-правового регулювання, сутності правового господарського порядку та гарантії народного суверенітету, що забезпечується шляхом закріплення та реалізації Українським народом, його територіальними громадами та громадянами особисто або спільно комплексу економічних прав у сфері господарювання, що їх достатньо для здійснення вирішального впливу на зміст відносин виробництва, обміну, розподілу та споживання, на баланс розподілу економічної влади в національній економічній системі, з тим, щоб забезпечити її головне суспільне призначення – служити матеріально-технічною базою збереження, життєздатності та розвитку усього

українського суспільства. Економічне народовладдя забезпечується також і функціонуванням механізмів політичного народовладдя, зокрема в частині визначення змісту та спрямування економічної політики держави.

Рівень, масштаб суспільно-економічної проблематики, на якому і доцільно розробляти питання модернізації національної економічної системи, правового господарського порядку, потребує сутнісного удосконалення понятійно-операційної бази. У цьому сенсі дефінітивно-кваліфікуючого значення повинні набути, через їх інкорпорацію до чинного законодавства, такі поняття, як: приватна і публічна економічна влада; критерії концентрації економічної влади; розподіл економічної влади; оптимізація розподілу економічної влади в економічній системі суспільства; кваліфікаційні ознаки зрощування політичної, економічної та інформаційної влади; кваліфікуючі ознаки транснаціональної корпорації – як національної, так і іноземних; форми та механізм реалізації прав на об'єкти власності Українського народу; зміст, правові форми та механізм реалізації прав на об'єкти, що належать до національного багатства, тощо.

Отже, часткові поліпшення систематики функціонування як господарського механізму, так і правового господарського порядку в цілому є обмежено ефективними, адже саме сюди держава традиційно спрямовує власні реформаторські намагання. Об'єктом спрямованого втручання, як уявляється, має стати вся економічна система суспільства, включаючи умови відтворення усіх її базових чинників, особливо на її пере-

хідному пострадянському етапі, що відбувся і не завершився, і водночас вимагає здійснення вже нової трансформації, що викликана глобалізацією, інформаційно-комунікативною властивістю сучасних економічних процесів, технологічними імперативами конкурентної боротьби на глобальних ринках.

За таких умов сутність державної економічної політики щодо господарських організацій – носіїв приватної макроекономічної влади полягає у досягненні засобами господарсько-правового регулювання компромісу між об'єктивною тенденцією концентрації капіталу та масштабів виробництва як умови конкурентоздатності на світових ринках та притаманними їй загрозами монополізації та олігополізації внутрішніх ринків, зловживанням трансфертним ціноутворенням, присвоєнням значної частини гірничої ренти, створенням загрози у разі відчуження корпоративних прав, переходу цілих сегментів національної економіки до іноземних власників з невизначеною стратегією розвитку. Особливого ризику проблема приватної макроекономічної влади набуває у разі її трансформації у політичну та інформаційну влади, в тому числі шляхом впливу на зміст державної економічної політики.

Ураховуючи наведене, логічно, що завдання господарсько-правової політики держави мають полягати у такому:

- створення ефективних правових бар'єрів, що унеможливають консолідацію промислового або фінансового капіталу з активами організацій засобів масової інформації, здійснення представництва в органах держави та місцевого самоврядування;

- розробка сучасних критеріїв контролю за концентрацією суб'єктів господарювання, зокрема, для господарських організацій, що інтегровані у світові ринки товарів та послуг;

- розробка сучасного і ефективного законодавства щодо об'єднань підприємств холдингового типу;

- встановлення спеціального державного контролю за порядком відчуження корпоративних прав щодо господарських організацій, які фактично представляють цілісні експортоорієнтовані сектори національної економіки;

- створення реальних механізмів реалізації конституційного права власності Українського народу на природні ресурси, як єдиного бенефіціара гірничої ренти;

- встановлення кола цілісних майнових комплексів державної форми власності, що визначають можливості держави здійснювати розподіл та балансування макроекономічної влади в сфері господарсько-виробничих відносин шляхом концентрації активів у фінансовій, енергетичній та інфраструктурній сферах;

- модернізація змісту законодавства про державно-приватне партнерство, як правову форму створення спеціальних правових режимів взаємодії між державою та холдинговими групами транснаціонального рівня, як інструмент гармонізації державних та приватних інтересів, подолання конфліктів у напрямках спрямування економічних стратегій партнерів.

Що стосується модернізації законодавства України про об'єднання підприємств холдингового типу в контексті проблематики контролю за концентра-

цією приватної макроекономічної влади можна запропонувати таке:

– предмет регулювання чинного Закону України «Про холдингові компанії в Україні» суттєво розширити за рахунок детальної регламентації відносин створення та функціонування різних видів холдингових об'єднань у недержавному секторі економіки;

– визначити коло основних об'єктів правового регулювання, зокрема: холдинг, як об'єднання підприємств; холдингові відносини; холдингова компанія (субхолдингові компанії); дочірнє (внучаче) підприємство;

– створити бар'єри для реалізації окремих економічних стратегій холдингових об'єднань (трансфертне ціноутворення, створення офшорних центрів прибутку тощо);

– встановити умови переходу корпоративних прав щодо холдингового об'єднання підприємств транснаціонального рівня.

Висновки

1. Проблема економічної влади утворює важливий міждисциплінарний предмет наукових досліджень, що потребує негайних комплексних зусиль юристів-господарників, економістів, соціологів тощо.

2. Проблема економічної влади має бути розглянута в масштабі національної та глобальної економічних систем у контексті її справедливого розподілу і балансування в інтересах суспільства як такого, а не окремих «елітних» соціальних груп.

3. Найважливішою суспільно-юридичною цінністю в цьому контексті має стати забезпечення економічного народовладдя як гарантії суспільно-економічної і суспільно-політичної стабільності.

4. Досягнення балансу між центрами економічної влади в суспільстві вимагає надзвичайно складної активності держави і самого суспільства з метою системного і свідомого оформлення цілої низки центрів такої влади, що їх не вистачає для досягнення моделі їх функціонування в режимі саморегуляції, використовуючи механізм стримувань і противаг.

5. Слід визнати повну дисфункціональність чинного законодавства України про холдингові компанії, що є основною формою концентрації економічної влади з боку суб'єктів господарювання. Тільки за цієї умови можна створити стабільний та ефективний правовий господарський порядок.

Список використаної літератури

1. Желтов В. В. Теория власти / В. В. Желтов. – М. : Флинта : МПСИ, 2008.
2. Шамхалов Ф. И. Государство и экономика (власть и бизнес) / Ф. И. Шамхалов ; отд. Экон. РАН ; науч.-ред. Совет изд-ва «Экономика», 1999. – 414 с.
3. Задохайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 Господарське право, господарсько-процесуальне право / Д. В. Задохайло ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х. : [б. в.], 2013. – С. 9.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2013.

Задыхайло Д. Экономическая власть в контексте правового регулирования хозяйственных отношений

Статья посвящена выяснению феномена экономической власти, который является важнейшей формой функционирования экономических отношений и определяет эффективность реализации государством своей экономической политики, установление и обеспечение правового хозяйственного порядка.

В статье даны авторские определения правового хозяйственного порядка, экономической власти и её разновидностей, экономического народовластия. Рассмотрены проблемы модернизации законодательства Украины о холдинговых отношениях.

Ключевые слова: правовой хозяйственный порядок, экономическая власть, экономическое народовластие, холдинговая компания.

Zadykhaylo D. Economic power in the context of the legal regulation of economic relations

The article is devoted to the elucidation of the phenomenon of economic power, which is the most important form of functioning of economic relations and determines the effectiveness of the state of their economic policies, establishing and ensuring legal economic order.

In the article is contained the author's definition of legal economic order, economic power and its varieties, economic democracy. The problems of modernization of the Ukrainian legislation in field on holding the relationship.

Keywords: legal economic order, economic power, economic democracy, the holding company.